

SPRAVEDLIVÝ DŮCHODOVÝ SYSTÉM PRO MUŽE I PRO ŽENY? /

MARTA VOHLÍDALOVÁ, KATEŘINA CIDLINSKÁ

Dne 21. ledna 2013 uspořádalo Gender studies, o.p. s., diskusi s názvem *Důchodový systém v ČR optikou genderu a koncept solidarity*. Na přednášce vystoupili jako experti Mgr. Radka Dudová, Ph.D., ze Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., a Ing. Martin Holub, Ph.D., z Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí. Příspěvky obou vystupujících přistupovaly k problematice důchodového systému a jeho spravedlnosti ze zcela odlišných pozic, což se projevilo i v tom, jakým způsobem oba přednášející interpretovali dopady reforem penzijního systému na muže a ženy. Zatímco M. Holub ve svém příspěvku, shodně s mainstreamovým přístupem většiny ekonomů, akcentoval téměř výhradně hledisko tzv. aktuární spravedlnosti (tedy poměr mezi penězi, které jednotlivci vloží do důchodového systému během svého života, a prostředky, které jim jsou pak ve stáří celkově vypláceny), R. Dudová z pozice feministické perspektivy akcentovala spíše hledisko sociální spravedlnosti (založené na principu solidarity), kterou chápe jako nárok na zajištění důstojných životních podmínek ve stáří pro všechny, tedy nárok na důstojné minimum.

Oba přednášející se shodli, že český důchodový systém je ve srovnání se zahraničními systémy velmi solidární. Lišili se však v tom, jakým způsobem interpretovali dopady současných reforem, jejichž cílem je užší navázání výše vypláceného důchodu na předchozí příjem. Zatímco M. Holub mluvil o narovnávání nerovností dosavadního důchodového systému, R. Dudová upozorňovala na to, že se systém stává méně výhodný pro ženy, čímž ještě prohlubuje genderové nerovnosti ve společnosti.

Jak uvedl M. Holub, v důchodovém systému ČR je možné identifikovat řadu různých forem solidarity: např. solidaritu zaměstnanců s OSVČ, solidaritu zdravých s nemocnými,

solidaritu v podobě náhradních dob pojištění (tj. do důchodového pojištění se započítávají i období ekonomické neaktivity, např. z důvodu péče o děti nebo o jinou závislou osobu), solidarita z hlediska střední délky života (ženy žijí déle než muži, nárok na důchod se však vypočítává podle univerzálních tabulek života shodných pro muže i ženy), solidaritu vysokopříjmových s nízkopříjmovými apod. Posledně jmenovanou, tedy solidaritu vysokopříjmových s nízkopříjmovými, přitom M. Holub interpretoval jako nejmarkantnější a uvedl, že současný důchodový systém je solidární příliš.

M. Holub sice zdůrazňoval, že pokud se bavíme o důchodovém systému, je dělení podle osy výše příjmů zásadnější než dělení genderové, ale zároveň uvedl, že je současný systém pro muže méně výhodný, neboť je nutí k větší solidaritě s nízkopříjmovými skupinami než ženy. Výsledný důchod mužů je totiž vůči jejich dřívějšímu příjmu procentuálně nižší než v případě žen. Uvedl příklad, kdy muž s příjmem 27 tisíc korun dostane důchod přes 12 tisíc korun, tedy 46 % svého dřívějšího příjmu, zatímco žena s příjmem 17 tisíc korun dostane důchod něco málo přes 10 tisíc korun, tedy 63 % svého dřívějšího příjmu. Podle M. Holuba se vlivem této solidarity výrazně snižuje životní úroveň muže. Dalším důvodem, který podle jeho názoru činí současný systém výhodnější pro ženy než pro muže, je solidarita na základě střední délky života, neboť ženy se dožívají vyššího věku a také pobírají více vdovských důchodů než muži. Současný směr reformy, který se řídí principem ekvivalence a „zásluhovosti“, kdy „zásluhy“ znamenají příjmy z placené práce, jde podle jeho názoru správným směrem, neboť narovnává současnou nespravedlnost.

R. Dudová však upozornila, že dopady intenzivnější vazby mezi důchodem a příjmy z placeného zaměstnání je třeba

rie o tom, že i když nastanou nějaké změny, stejně se jedná o reprodukci toho starého. Sem spadají dva směry uvažování o tématu: jednak teze, že čím více roste v určité oblasti počet žen, tím více klesá prestiž oboru, jednak teze, že tam, kde není moc, tam je vysoké množství žen. Pro komparaci se situací na Západě si Dahlerup vybírá země, jako je Kostarika nebo Zambie, kde po zavedení kvót téměř ze dne na den významně narostlo zastoupení žen v parlamentech.

Příznak neoliberalismu a prosazování genderové rovnosti

V mnoha příspěvcích a vystoupeních se jako kontext objevuje rostoucí síla neoliberálních systémů vládnutí se silnými projevy kultury auditu, formalizace vykazování, komodifikace veřejných služeb a individualizace. Genderová rovnost sice zůstává součástí veřejných politik, dochází ale ke krystalizaci distinkce mezi vysokou a nízkou politikou, kde genderová rovnost patří do sféry politiky nízké, s nižší prestiží, zdroji a mocí. Politiky genderové rovnosti jsou vytlačovány jako „nutná daň“ ve světle údajně zásadnějších ekonomických problémů, kterým Evropa čelí. Že genderová nerovnost je integrální součástí těchto takzvaných zásadnějších ekonomických problémů, často zůstává naprosto nepovšimuto (ostatně tento fakt je patrný i v české politice a při probíhajících reformách).

Jako červená nit se konferencí prolínalo téma dvojsečnosti Nové veřejné správy (New Public Management) pro prosazování politik a opatření genderové rovnosti v Evropě. Genderová rovnost (politiky rovných příležitostí, genderový mainstreaming atd.) se sice prosazuje na úrovni veřejných politik, argumentační rámování se ale často opírá o neoliberální paradigma. Argumenty pro rovnost hovoří o „nákladech nerovnosti“ a důležitosti genderové rovnosti pro „inkluzivní růst“, genderová rovnost je hodnocena z hlediska efektivity, zisků a výdělečnosti. Na druhou stranu ale principy Nové veřejné správy vedou k zavedení transparentních procesů, rozhodování

ba vnímat v širším socioekonomickém kontextu. Ženy mají totiž jiné pracovní dráhy než muži. Mnohem častěji svou pracovní dráhu přerušují kvůli péči o děti nebo nemožností rodiče a ze stejného důvodu také mnohdy přijímají méně kvalifikovanou, špatně placenou práci, která jim ovšem umožní kombinovat práci s péčí. Situaci komplikuje i obecně velká míra diskriminace žen na českém trhu práce (měřeno např. genderovým rozdílem v příjmech, podílem žen ve vedoucích pozicích, mírou nezaměstnanosti a řadou dalších indikátorů). Pokud se tedy do výpočtu výše důchodu započítává celá délka produktivního života (od 18 let), nutně to ženy znevýhodňuje. Podobně negativně na ženy dopadá i reforma z roku 2010, podle které se do odpracovaných let nezapočítává doba vysokoškolského studia. M. Holub sice uvedl, že v případě, že se vysokoškolské vzdělání do odpracovaných let započítává, dochází k tzv. solidaritě naruby, protože vyšší vzdělání znamená v budoucnosti i vyšší příjem. Podle R. Dudové však statistiky dokládají, že u žen jednoduchá přímá úměra mezi vzděláním a příjmem neplatí. Užším navázáním na příjmy z placeného zaměstnání tak dochází k upozadení významu neplacené práce, kterou odvádějí ve většině případů zejména ženy, a k reprodukci uvedených forem znevýhodnění v důchodovém systému.

Jako zvláště problematický se podle R. Dudové jeví tzv. druhý důchodový pilíř, který vstoupil v platnost na začátku tohoto roku a který je podle jejího názoru pro většinu žen nevýhodný. Tento pilíř totiž nemá náhradní dobu pojištění (v době ekonomické neaktivity např. z důvodu péče o děti), nepřihlíží k tomu, že ženy mají nižší příjmy, a tudíž si na penzi mohou spořit méně. Navíc za své nižší příspěvky jsou „sankcionovány“ tím, že za ně získávají i nižší daňové úlevy od státu. A protože se ženy dožívají vyššího věku, z naspořených peněz na svých individuálních důchodových účtech budou nuceny vyžít delší dobu. Druhý pilíř je však spojený i s dalším rizikem: zatím totiž není jasné, co by se s veřejným pilířem penzijního pojištění (tj. průběžným financováním)

stalo, pokud by z něj odešli ti nejbohatší, pro které je nejvýhodnější tzv. opt-out, tedy přechod k druhému pilíři důchodového pojištění. Mohlo by totiž dojít k paralyzaci veřejného pilíře a tím ke zhoršení situace těch, kteří jsou na něm závislí, neboť by to znamenalo ještě výraznější tlak na příklon ke spoření na individuálních účtech.

V ČR se v současnosti pohybuje průměrný důchod muže kolem 12 tisíc korun a ženy kolem 10 tisíc korun. Jak upozornila R. Dudová, důležitým hlediskem, které je třeba vzít v úvahu při uvažování o snižování důchodů a rozumné míře solidarity v oblasti důchodů, je přitom skutečnost, že se pohybujeme velice těsně kolem hranice chudoby. Jakékoliv snižování důchodů by tak zejména v případě nejnižších důchodů (jejichž příjemkyněmi jsou zejména ženy) znamenalo pád těchto lidí do chudoby. Důraz na zásluhovost by proto neměl být jednoznačně upřednostňován před důrazem na důstojné životní podmínky ve stáří pro všechny.

Během diskuse se jako nejproblematictější jevil zejména samotný koncept zásluhovosti, který byl dále tematizován i dalšími hosty v publiku. Dalibor Holý, ředitel odboru statistiky trhu práce a rovných příležitostí Českého statistického úřadu, upozornil, že ani trh práce, na který je nyní celý důchodový systém navázán, se neodvíjí od zásluh, ale od nabídky a poptávky. Některé obory jsou aktuálně velice lukrativní, v budoucnosti může být vyšší poptávka zase po jiných. Proto je podle jeho názoru celý koncept zásluhovosti nesmyslný a nebezpečný, neboť například právě v oblasti důchodů vytváří zdání, jako by důstojná životní úroveň žen byla nižší než důstojná životní úroveň mužů, jako by si zasloužily méně.

M. Holub, hájící koncept zásluhovosti a aktuální spravedlnosti, nakonec nadnesl zajímavou otázku v reakci na tvrzení, že současný důchodový systém je pro ženy nevýhodný zejména z důvodu jejich diskriminace na trhu práce a pečovatelské (neplacené) práce, kterou odvádějí. Uvedl, že za tyto jevy není zodpovědný důchodový systém, a je

a vykazování a jsou způsobem, jak argumentovat pro genderovou rovnost (narušení dobře ustavených institucionálních sítí starých známých, většinou mužů, otevřenost výběrových řízení a jasně deklarovaná kritéria výběru a hodnocení). V mnoha příspěvcích však bylo reflektováno riziko, že místo proměny genderové kultury dochází k formalizaci a k marginalizaci feministických přístupů, které se v některých zemích prosazovaly od 70. let 20. století v souvislosti s tlakem samotných žen a jejich sítí na státní a veřejné instituce.

V diskusi příspěvků v panelu „Teorizování intervencí a institucí pro rovnost“ se tomuto napětí mezi feminismem a kulturou auditu věnovala Judith Squires. Ptá se, zda jsou různé evaluace a hodnocení, které jsou projevem kultury auditu, dalším posílením neoliberalismu, nebo zda existuje prostor pro odpor a kritické přezkoumání. Jednotlivé příspěvky řadí do jednoho ze dvou táborů: první je vůči kultuře auditu podezřivý a kritizuje implementaci politik genderové rovnosti z hlediska depolitizace a individualizace. Ve druhém táboře jsou praktiky auditu vnímány jako užitečný nástroj, který může pomoci pochopit, jak je genderová rovnost implementována, a tlačit na její dodržování. Squires trvá na tom, že audit vytváří prostory pro rezistenci, že záleží na tom, co se „rozhodneme vidět“. Uzavírá, že mezi lidmi, kteří politiky genderové rovnosti zavádějí, a lidmi mimo instituce (feministkami) zase tak obrovský rozdíl často není – obě skupiny jsou si podobně vědomé rámování a každodenních výzev při prosazování genderové rovnosti.

Jistě, je zřejmé, že konkrétní praktiky Nové veřejné správy mohou nabývat různých podob a přetahování o jejich materializaci a významy probíhá neustále. Z příspěvků, které analyzovaly právě konkrétní programy a akční plány, ale vyplývá, že politiky genderové rovnosti velice často zůstávají na papíře. Jak ve svém příspěvku výmluvně vykreslily Britt-Inger Keisu a Maria Carbin z Umeå University, na švédských univerzitách se programy genderové rovnosti formalizují. Kultura auditu vede k tomu, že se pouze odškrtaávají položky na seznamu, vytrácí se kreativita, roste nuda.

tedy otázkou, co bychom po systému měli chtít. Podle jeho názoru není řešení těchto společenských otázek úkolem důchodového systému. Domníváme se však, že je třeba usilovat o to, aby nedocházelo k reprodukci znevýhodnění žen ve společnosti, a proto je třeba, aby důchodový systém při-

hlížel i k tomuto širšímu kontextu životů mužů i žen, stejně jako by tak měla činit politika sociální, rodinná či politika zaměstnanosti. Veřejné politiky totiž nelze „šít na míru“ pouze mužům a jejich životním drahám, ale je třeba brát v úvahu také jejich konkrétní dopady na životy žen.

SETKÁNÍ NA PODPORU SOLIDARITY: KONGRES ŽEN / ZUZANA UHDE

V polovině června tohoto roku se uskutečnil první český Kongres žen – dlouho očekávaná událost, jejímž hlavním cílem byla podpora sounáležitosti a upozornění na přehlížené problémy, se kterými se různé skupiny žen setkávají, ať již na trhu práce, což bylo hlavní tematickou linkou Kongresu, nebo ve veřejné sféře či v soukromém životě. Kongres žen, jehož se zúčastnilo více než sedm set žen a mužů, nejenže svedl dohromady ty, kterým nejsou genderové nerovnosti a diskriminace ve společnosti lhostejné, odrážel ale také názorovou pluralitu mezi různými skupinami žen, která vychází z jejich odlišných přesvědčení, sociálního postavení i životní zkušenosti. Z množství paralelních seminářů a diskusních kaváren si každý mohl vytvořit svůj vlastní kongresový zážitek, někdo kritičtější, jiný korporátnější. Předpoklad, že všechny ženy sdílejí stejný zájem na proměně společenských a genderových struktur, by přehlížel odlišné společenské postavení a potřeby různých skupin v závislosti na dalších ekonomických, sociálních, politických a kulturních aspektech. Přes problematičnost předpokladu sdíleného zájmu žen měli však všichni na Kongresu jedno společné: kritické uvědomění si genderových nerovností. Genderové nerovnosti jsou zakořeněny ve společenských strukturách, které jsou součástí životů všech, v žité zkušenosti konkrétních žen a mužů se ale projevují různým způsobem. Protože jsou ženy v naší společnosti strukturálně znevýhodňovány a podprezentovány v institucích a ra-

dách, v nichž jsou soustředěna mocenská rozhodnutí, vytvořil Kongres žen jakési experimentální klima, v němž nebylo nutné neustále bojovat o to, aby byl hlas žen slyšet, ale mohly se otevřít diskuse ohledně toho, jaké požadavky mají jednotlivé skupiny žen shodné a v čem se naopak liší. V některých panelech byl této diskusi věnován prostor větší, jinde menší.

Výsledkem Kongresu žen jsou Rezoluce Kongresu žen,¹ které podepsaly stovky přítomných a které byly předány u příležitosti oslav Dne rovnosti žen a mužů vládě, předsedkyni Poslanecké sněmovny PČR a předsedovi Senátu PČR. Začínají sice požadavkem odstranění překážek profesního uplatnění žen, který se týká spíše malé skupiny žen, a požadují flexibilitu pracovních úvazků, které se stávají v současných podmínkách trhu práce bez dalších sociálních změn problematickou pastí pro ženy, nezapomínají ale ani na zásadní strukturální požadavek společenského zajištění péče o děti, samoživitelky, seniorky a posílení boje proti násilí na ženách. Škoda jen, že se Kongres nezastal i migrantek, na které je často zapomínáno.

U zrodu Kongresu žen stály zejména tři ženy a tři organizace: Marcela Linková z Národního kontaktního centra – ženy a věda, Monika Klimentová z Fóra 50 % a Anna Kárníková z Friedrich Ebert Stiftung. Do užších příprav byly ale zapojeny také Veronika Šprincová, Jana Smiggels Kavková a Tereza Niesytová. Spojujícím článkem různých ženských

Budoucnost genderových studií

Maria Bustelo ze Španělska, Jennifer Curtin z Austrálie, Malin Ronnblom ze Švédska a Joan Grace a Katherine Teghtsoonian z Kanady s Mieke Verloo z Nizozemí jako diskutantkou na pátečním panelu debatovaly o budoucnosti genderových studií. Identifikované hrozby, se kterými se genderová studia potýkají, se do značné míry pojí se stávajícími škrti v rámci „úsporných opatření“ a proměnami v akademickém prostředí. Všechny diskutantky se zmiňovaly o krácení rozpočtů a nárůstu školného (ve Španělsku se meziročně zdvojnásobilo), což vede k poklesu počtu studujících. Silně se projevuje důraz na tzv. STEM předměty (přírodní vědy, technické vědy a inženýrství a matematika, případně medicína), komercializaci vzdělávání, rostoucí soutěž a důraz na excelenci a změnu pojetí vysokoškolského studia jako komerčního dobra, a ne veřejného dobra. Humanitní studia a sociální vědy jsou často v politikách vykreslovány jako obory, které nejsou relevantní pro život (čti pro komerční úspěch a marketizaci). Genderová studia jsou ohrožena i strukturálně – jen v malém počtu případů jde o samostatné katedry. Častěji jsou genderová studia programem, který může být začleněn do širší katedry, kde se ale obtížněji prosazuje. Kromě těchto společných problémů ale diskuse poukázala i na značné rozdíly. Zatímco ve Španělsku a do značné míry ve Švédsku hrál při ustavování genderových studií velkou roli stát, v Austrálii a Kanadě vznikaly od 70. let katedry a programy jako iniciativa jednotlivých badatelek zespoda spolu s druhou vlnou feminismu. Případ Španělska také poukazuje na nový typ problémů, který se může objevit v souvislosti se zaváděním tzv. genderových akčních plánů a genderových oddělení (Španělsko přijalo zákon, který zavazuje univerzity k tomu vytvořit genderové oddělení a přijmout opatření na podporu genderové rovnosti). Ukazuje se totiž, že lidé na univerzitách často nerozlišují mezi genderovými studii a genderovými odděleními a na některých univerzitách se genderová oddělení snaží převzít agendu genderových programů a kateder. Dalším rozdílem mezi evropskou na straně jedné a australskou a kanadskou situací